

УДК 821.161.2-1Вавровий

ВЛАСЕНКО Р. П., ГРАДОВСЬКИЙ П. М.
(м. Житомир)

ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ЮХИМА ВАВРОВОГО

***Анотація.** У статті розглянуто життєвий і творчий шлях поета Юхима Ваврового, маловідомого сьогодні представника української революційної поезії. Простежено становлення митця від дитячих років у селянській родині та праці в друкарні до активної участі в робітничому русі та літературному житті Києва початку ХХ ст. Особливу увагу приділено його поезії, сповненій революційного пафосу, а також трагічним випробуванням сталінських таборів, які визначили подальшу долю поета. Попри репресії, ізоляцію та зламану особисту долю, Юхим Вавровий залишив значний поетичний спадок, що став свідченням незламної сили духу та любові до України. У тексті використано архівні матеріали, спогади та поетичні твори митця. Автор підкреслює необхідність повернення імені Юхима Ваврового до національної культурної пам'яті та актуалізації його творчості в сучасному літературному дискурсі.*

***Ключові слова:** Юхим Вавровий, українська революційна поезія, літературний процес ХХ ст., репресовані письменники, культурна пам'ять, поетичний спадок, Житомирщина.*

Вступ. Дослідження життєвого й творчого шляху Юхима Ваврового має фрагментарний характер і лише поступово інтегрується у сучасний літературознавчий дискурс. У працях, присвячених історії української літератури ХХ ст., В. Андрусів підкреслює значення революційної поезії як одного з чинників формування нової культурної ідентичності, окреслюючи місце митців, чий імена тривалий час залишалися забутими [1]. Регіональний вимір проблеми окреслює М. Гнатюк, наголошуючи на важливості локальних студій для реконструкції літературної спадщини, зокрема на матеріалі Житомирщини [3].

Важливим джерелом для відновлення творчої біографії поета є збірка «Наче скошений цвіт» (2012), упорядкована його нащадками, яка репрезентує кращі зразки поетичного доробку Ваврового [2]. Неоцінними залишаються архівні матеріали Державного архіву Житомирської області, що містять документи жандармського нагляду та відомості про діяльність поета в робітничому русі Києва [4; 5].

У збірнику «Житомирщина літературна: постаті і тексти» О. Хмельовського [6] ім'я Юхима Ваврового розглядається у контексті розвитку літературного процесу краю, а у фундаментальній праці І. Лисенка «Репресовані митці України» (2017) — у широкій панорамі трагічних долі митців, зламаних сталінськими репресіями [7].

Окремі аспекти спадщини поета можна зіставити з концепцією культурної пам'яті, запропонованою Н. Петренко [8], яка розглядає роль літератури як засобу збереження національної ідентичності. В цьому ж ключі показовими є праці О. Федоренка про поетів «розстріляного відродження» [9], що дозволяє розглядати Ваврового як одного з представників покоління, яке зазнало нищівного удару тоталітарної системи. Нарешті, В. Цибулько у монографії «Літературне Житомирське Полісся: історія та сучасність» (2022) акцентує на регіональному контексті літературного процесу, в якому творчість Ваврового посідає окреме місце [10].

Таким чином, наукова традиція вивчення спадщини Юхима Ваврового формується на перетині загальноісторичних досліджень української літератури, регіональних студій, архівних пошуків та концепцій культурної пам'яті, що відкриває перспективи для подальшої систематизації та актуалізації його творчості.

Поета Юхима Ваврового (справжнє прізвище Виливчук) нині в Україні мало хто знає. Виходець з бідної селянської родини, він був учасником подій дожовтневої і після жовтневої доби, робітничим поетом. Після революції майже 20 літ він поневірявся у сталінських таборах. Але навіть у найскладніших ситуаціях підпільного життя не втратив віри у людяність, -добро і справедливість.

Виклад основного матеріалу. Як писав він у короткій автобіографії, складеній у 1967 р., народився 31 березня (за старим стилем або 12 квітня за

новим) 1890 року в селі Попівці колишнього Кременецького повіту, а нині це село Кременецького району. Родина мала лише три морги поля, трохи більше, ніж 1,5 га. Юхим був третьою дитиною. Тут, у рідних Попівцях, зростав, ставав на ноги, проходив усі ступені сільського пастуха. Займав ще й сусідську худобу, аби заробити кусень хліба. А взимку вчився у сільській церковно-парафіяльній школі. Оце й були Юхимові «університети».

У 1904 р. Виливчук стає учнем Почаївської друкарні, де здобуває фах складача. Коректор друкарні, колишній семінарист, познайомив юнака з українською літературою, подарував йому твори Тараса Шевченка та Леоніда Глібова.

Наприкінці 1907 р. у пошуках кращої долі Юхим Виливчук переїжджає до Києва, де працює складачем у друкарнях Яковлева та Чоколова. Одночасно продовжує навчання у вечірній школі. Кілька років, з 1911 до 1914, працює секретарем правління відновленої професійної спілки робітників поліграфічної промисловості, беручи активну участь у проведенні страхової кампанії серед робітників Києва, помалу втягується у громадсько-революційну діяльність.

Звернемося до архівних документів. У довідці жандармського губернського управління зазначено, що «за негласними даними він належить до Російської соціал-демократичної партії робітничої, при чому веде знайомство із засланими у політичних справах до Вологодської губернії». А в особовій пенсійній справі Виливчука є два архівних документи, які засвідчують, що він був секретарем, а фактично редактором професійного робітничого журналу «Печатное слово» у 1913-1914 рр., легального органу Київського комітету РСДРП, номери якого після виходу часто конфіскувались жандармським управлінням. Це стверджують документи Центрального історичного архіву України у Києві [4; 5].

У ці ж роки Юхим Вавровий, як зазначає в автобіографії, збирає відомості про розгортання робітничого руху на Україні, зокрема у Києві, пише дописи про цей рух до робітничої преси у Петербург, а також до київських часописів «Огни», «Маяк» та ін. У цих же журналах публікуються й перші вірші Юхима Андрійовича під псевдонімом Юхим Вавровий. Така була вулична кличка родини Виливчуків.

Одним з перших його віршів революційного пафосу під назвою «Вогні горять» був надрукований у часописі «Огни» за 1911 р. на першій сторінці як програмний. Там є такі рядки:

*Вогні горять... Вставайте, люди!
І сонну мару відженіть.
Дивіться, ген світати буде,
Огонь ясніше все горить...
Вогні горять! Вставайте, браття,
Зі сну темряви люд будіть,
Світліть огні по темних хатах,*

Нехай ясніше все горить [3].

У 1914 р., напередодні сторіччя від дня народження Тараса Шевченка, Юхим Вавровий був заарештований жандармами за підготовку ювілею Кобзаря. Він чотири місяці пробув в ув'язненні. Під враженнями життя в'язня й народився вірш «В тюрмі», де є рядки:

*Та тільки я не міг заснуть.
У згадках день зелений виник.
І я не міг того забуть,
Що я в тюрмі, що я невільник.*

Юхим Вавровий тонко відчував наближення масштабних суспільних зрушень і неминучість революційних подій. У переджовтневий період він створює десятки поезій, у яких віддзеркалюються тривожні настрої та глибокі переживання. У його творах звучить мотив внутрішнього болю та протесту - «туга серце розриває», коли «бенкетують вороги». Водночас поет зберігає віру в майбутнє визволення, у прихід свободи й волі, адже вже тоді йому вчувалося передчуття нової доби:

*Грім гуркоче... Буря буде,
Море грізно гомонить...
Не до віку ж будуть люди
Кайданами волочить!*

Літературознавець Василь Півторадні, який у свій час упорядковував збірку віршів Юхима Ваврового, але від незалежних від нього причин вона у застійні роки не була надрукована, звернув увагу, що у цій поезії зазвучала тема горьківської «Пісні про буревісника».

Тонке передчуття суспільних змін відбито у ряді віршів Ваврового того часу, зокрема: «Перед світлом», «Заклик», «Пісня голоти», «Свято БОЛІ», інші. В останньому поет змальовує «величніше з свят», коли вулиці й площі заповнили люди з мозолястими руками з усмішками на устах, щоб привітали ВОЛЮ:

Свято вітайте — найбільше із свят!
Весну весни — Волю!
А угорі
Як рій пташок величних над морем в'ється.
Услід за хвилями несеться,
Червоні прапори.

Після Лютневої революції Юхим Виливчук знову деякий час працює у друкарні. А вже за радянської влади з кінця 1917 р. очолює Центральний відділ загальноміської лікарської каси. У 1919 р. у зв'язку з приходом денікінців до Києва втікає у рідні Попівці. Та тут панували вже білополяки. Його, як емісара більшовиків, заарештовують. Знову в'язниці Львова. Перемишля. Нарешті концтабір Пикулинці. Влітку 1920 р. під нас наступу Червоної Армії він був звільнений. Повернувся до Києва, де захворів на тиф і запалення легень.

Наприкінці 1920 р. вступає до лав Червоної Армії, в якій прослужив понад десять літ до 1931 р. Воює у дивізії Щорса, бере участь у встановленні влади Рад на Україні. Одночасно не покидає поетичної творчості, його вірші народжувались під час походів, у дні коротких перепочинків між боями, в ешелонах. А публікує їх він у армійських газетах. У цей час написані такі його твори, як «Сівачам волі», «Борцям за волю», «До світлого краю». Його віршам притаманні глибокий ліризм, народна пісенність, щирий український гумор. Поет славить революційне оновлення життя, закликає до спільної праці на вільній землі; вдаючись до народної баладної поетики. Виокремлюється вірш «Вартовому», в якому лунає заклик пильно оберігати, завоювання революції:

*Гей вартовий!
Що на багні високій вгорі
На чатах стоїш — не дрімай!*

Юхим Виливчук сліпо повірив оманливим більшовицьким ідеям про «новий справедливий лад, безкласове суспільство, людське братерство і рівність», вчасно не розібрався у повені демагогічних заяв і лозунгів тодішніх лідерів Країни Рад. Лише згодом гірко усвідомив, як жорстоко помилявся, бо побачив на власні очі, до якої трагедії привели країну, народ вершители тоталітарної системи, терору. Його особиста трагедія злилася з трагедією мільйонів.

Кістлява рука сталінщини вже на початку 1931 р. захопила Юхима Виливчука. В ніч з 17 на 18 січня він був заарештований і з ярликом «ворог народу» пробув у неволі до 1936 р. З першого жовтня 1936 р. до другого вересня 1937 р. працює секретарем Житомирського міськвкно. Туди ж до Житомира переїжджає і його родина. Та через рік, другого вересня 1937 р., він знову був заарештований і засланий на довгих десять літ у Сибір.

У сибірських таборах Юхим Виливчук виконував найтяжчі роботи: рубав ліс, будував житло. Умови праці й життя були надзвичайно важкі, та найбільше гнітило те, що він, як тисячі невинних людей, перебував у неволі.

Зберіглося понад тридцять віршів, які він писав, будучи на засланні. А писав їх Юхим Вавровий на клаптиках паперу, на етикетках сірникових коробок, а потім зашивав у матрац, одяг, або під час обшуків вірші забирали в нього, як контру. У вірші «Ніч» поет малює щасливого в'язня, якому надійшла вісточка з дому, а ще більшою радістю була передача з продуктами. Ось цей щасливчик ділиться радістю своєю. Поет одночасно і радіє за сусіда, та й заздрить йому, описуючи свою трагедію:

*Другий десяток йде в неволі.
Листа очікую, як волі,
Не дочекаюся ніяк...*

Очевидно, що під тиском працівників НКВС дружина Виливчука оформила з ним розлучення, як з ворогом народу. Цей необдуманий вчинок дружини ще більше ранив душу поета. Він образливо пережив це, не міг зрозуміти, чому

так сталося, як і те, чому його заарештовано і так тяжко покарано. А ось один із епізодів, описаних у вірші без назви, в якому змальовано, як в'язні під конвоем йшли в тайгу збирати ягоди. Проходили селом, а дітлахи кричали їм услід «чолти, чолти!», ще й пучками стріляли навздогін. Поет дуже болісно переживав таку сцену, згадавши й своїх дітей, покинутих далеко в Україні, і розпач, і образа оповили його душу:

*І я згадав своїх дітей
Невже і їх тому навчили?
Йї зітхання вирвалось з грудей,
І сльози зір мені затьмили.*

У вірші «Біло-чорно» поет пише про важкі свої переживання, про втрачених вірних друзів, тугу за рідним краєм, Україною, яку він так сильно любив і любить. Та чи не найгірше він страждає через те, що ні з ким поділитись своїм горем і:

*Слова нікому сказати,
Завести розмову — річ.
І доводиться лежати
І мовчати день і ніч.*

Чорні думи постійно переслідують поета. Несправедливість на кожному кроці, знущання над в'язнями, нелюдське поводження варти, табірного начальства, — все це вбиває, раниць його чуйну душу. Часто приходить розпач, бажання обірвати «нитку Парки». Вірші цього циклу — це крик душі людини, насильно без будь-якої вини перетвореної на невільника. Його життя наче скошений цвіт. Ось які тривожні думи-мрії невільника:

*В кожній зморщиці, що бачиш на моїм чолі,
То сліди передуманих тисячі дум.
Мов плуги перейшли по цілинній землі
І засіяли туги нездоланий сум.
Пережив я немало хворобливих літ,
Пройшов і крізь бурю і сліпу заметіль...
І зів'яло життя, наче скошений цвіт,
И ліг на серце, як ржа, незагоєний біль.*

Свої думи й тривоги, біль і тугу поет адресує до матері — найріднішої людини на світі. Він складає чисту сповідь, що нічим не завинив перед народом, Батьківщиною, а за що його так тяжко покарано, не знає:

*І за що я мучусь, за що молодий гину?
Кому я що злого вчинив?
За те, що край рідний, свою Україну
Я щиро і палко любив.*

Та навіть у таких страшних табірних умовах він не втрачає віри у кращі часи, коли розвіється ніч мла і він буде на волі. Та надія, як маленька іскорка,

тримала його морально. І ще цікава деталь, що навіть у безнадійних віршах його вчувається елемент гумору, бо навіть смерть обходить поета:

*Чи то об мій сухий кістяк
Боїться косу пощербити?
Чи то вважає, що не варт
Й часу на мене витратити?
І я живу... А це не жарт
Жити так і не вмирати...*

Повернувшись у 1947 р. на рідну Україну, Юхим Виливчук переконався наскільки його родина стала далекою по духу. Все це привело до розриву, бо він не міг йти на компроміс із совістю. В одному з листів читаємо пояснення, чому ж він покинув родину і переїхав жити у рідне село, став на старість самотнім. В листі від 25 вересня 1967 р. до дочки Варі він пише: «Ворогами вас я не вважаю, але і друзями щирими не можу визнати... Кожна людина повинна знати і пам'ятати, хто вона і що вона. Повинна пізнати самого себе. Це — вселюдський закон життя. І мені хочеться і дуже було б приємно, щоб мої діти рідні по своїй свідомості стояли вище проти відсталості несвідомої обивательщини, щоб я міг гордитися своїми рідними. Життя якраз і підказує, що соромно і ганебно відмовитися від своєї мови, культури, не мати своєї національної гордості». Він переконує дружину й дітей, що не можна бути відступниками, бо — це злочин перед народом, перед Батьківщиною. Ось чому з гіркотою пише далі в цьому ж листі: «І поки ви не зрозумієте науки життя — між нами буде непорозуміння. Повторюю: не вороги мені, але по своїй несвідомості і щирими друзями не можете бути. І це дуже прикро мені, бо ти, Варя, і Володя — мої діти рідні». Ось який трагізм його особистого життя. І породила цей трагізм сталінщина.

Як же жив Юхим Виливчук у рідних Попівцях? Винаймав куток у далеких родичів. Працював касиром на хуторі Польова Гребля, де був великий рибгосп. Але підлий донос, і в 1950 р. його знову заслали у Красноярський край, звідки він повернувся аж після смерті тирана. Лише в 1956 р. рішенням Житомирського обласного суду він був реабілітований «за відсутністю складу злочину». А та відсутність коштувала йому майже 20 літ тюрем і таборів. От до чого довела сталінщина, порушення найелементарніших прав людини, панування диктатури, повного беззаконня. Ця трагедія мільйонів людей, не тільки одного Виливчука, повинна стати уроком для всіх.

Повернувшись до рідних Попівців після цього третього арешту і заслання в Сибір, Юхим Андрійович, вже в літах, ослаблений табірним життям, отримує пенсію аж 35 крб. Кілька років він добивається підвищення пенсії, на яку заслужив. Лише в 1965 р. Тернопільський облсоцзабез визначив йому персональну пенсію обласного значення аж 45 крб.

Хочу навести рядки з листа його онуки Галі, яка з Житомира писала дідусеві, правда нерідною мовою: «Мені здається, за таке прожите життя, як у Вас, Вам треба дати не одну персональну пенсію, а десять, і жити в найкращих

умовах, жити радісно, без смутку, жити щасливо і весело». Лист від 28 липня 1967 р. На жаль, ніхто нічого не зробив для покращення умов життя цієї людини: ні родина Виливчуків, ні партійні, ні державні органи. Всім було бай- дуже до долі поета.

А жив він у невеличкій комірчині, яку винаймав в далекої родички, ще платив їй за це «помешкання». Про це він сам пише в одному з листів. Йшов поетові восьмий десяток. Далися взнаки довгі роки тюрем і заслань. Особливо докучав холод взимку. Опалювати було нічим. На стінах вимальовував інші візерунки. Та він більше переживає за книжки, якими дорожив і без яких не міг жити й дні.

Упорядковує свою поетичну спадщину. Переписує вірші з різних видань, частину відновлює за пам'яттю. Та багато й пропало. Не міг всіх пригадати. Пам'ять не зберегла. Вони навічно втрачені. А жаль. З 1967 р. він кілька разів надсилає записані у зошити, а їх набралось близько двадцяти, понад 300 віршів у Полтаву Петру Ротачу. Пройшло понад два десятиліття, поки поетична спадщина Юхима Ваврового повернулася на рідну Крем'янецьчину, увійшовши у фонди краєзнавчого музею. Користуючись нагодою хочу висловити подяку Петрові Петровичу Ротачу, який надіслав усі матеріали Юхима Ваврового до Крем'янця. Тепер спільними зусиллями з правнуком Максимом ми робимо спробу, щоб ця поетична спадщина нарешті могла дійти до читачів у вигляді окремої збірки «Вогні горять», куди плануємо подати найкращі вірші поета, написані ним у різні роки. Це буде нашою спільною дещицею у вінок шани Ваврового, як поета.

За останні роки життя Юхим Андрійович робив певні спроби, щоб видати збірку віршів. В умовах брежнєвського застою це було марно. Знаємо те, що упорядником такої збірки віршів був літературознавець з Житомира Василь Півторадні. Він уклав майже сто віршів поета, написав вступну статтю, зробив примітки. Збірка була здана до видавництва «Молодь», звідки потрапила в архів.

Правда, у 1967 р. кілька віршів Юхима, Ваврового були опубліковані в часописах «Україна», № 12 та «Дніпро», № 11. А ще перед тим, у 1960 р. — кілька віршів Ю. Ваврового увійшли до альманаху «Революційна поезія Жовтня». Лише через 25 літ пощастило опублікувати кілька віршів Юхима Ваврового з невеличкою преамбулою про поета у збірнику «Поезія 1986».

Помер Юхим Андрійович на рідній землі правда у сусідньому з Попівцями селі Новому Кокорові, де він в родині дочки брата Василя Соломії знайшов теплий куток. Похований 4 грудня 1970 р. на сільському цвинтарі. Так як він заповідав; друзі посадили кущ червоної калини, а родич І. Є. Плетюк поставив скромний надгробний пам'ятник з лаконічним написом: «Юхим Андрійович Вавровий-Виливчук. 12.04.1890 – 2.12.1970».

Найскладніші життєві колізії, які випали на долю Юхима Ваврового, не збили його з праведного шляху, не стерли любові до отчого краю, рідної землі,

до поезії, віри у справедливість. Він був закоханий у все прекрасне. А його поезія — це частка душі народу, вірним сином якого він був усе життя. Ім'я Юхима Ваврового надibuємо у восьмитомній історії української літератури, в українській літературній енциклопедії.

Література та джерела

1. Андрусів В. Українська література ХХ століття: історія та проблеми. Київ : Академія, 2018. 356 с.
2. Вілівчук М. Наче скошений цвіт : збірка поезій. Житомир : Вид-во, 2012. 152 с.
3. Гнатюк М. Регіональний аспект у вивченні літературної спадщини. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020. 248 с.
4. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО). Ф. 274. Оп. 1. Спр. 2922. Арк. 5.
5. ДАЖО. Ф. 275. Оп. 1. Спр. 3766. Арк. 491.
6. Житомирщина літературна: постаті і тексти / упоряд. О. Хмельовський. Житомир : Полісся, 2019. 412 с.
7. Лисенко І. Репресовані митці України. Київ : Смолоскип, 2017. 389 с.
8. Петренко Н. Культурна пам'ять і національна ідентичність у літературі ХХ ст. Харків : Ранок, 2019. 301 с.
9. Федоренко О. Поети «розстріляного відродження»: творчість і долі. Київ : Дух і Літера, 2018. 334 с.
10. Цибулько В. Літературне Житомирське Полісся: історія та сучасність. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2022. 229 с.

— o —